

Adela Kuik-Kalinowska*

Dawna i współczesna literatura kaszubska Główni twórcy i ich dokonania

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2019.020>

Streszczenie: Literatura kaszubskojęzyczna to fenomen o szerokim spektrum i trudny do opisu przez fakt, iż dotyczy względnie małej grupy etnicznej zamieszkującej dzisiejsze tereny Polski i Niemiec. Notowani w historycznych źródłach od wczesnego średniowiecza Kaszubi dopiero od połowy XIX wieku za sprawą Floriana Ceynowy pozostawiali po sobie literaturę, która od tego momentu rozwijać się będzie w mniej lub bardziej zaznaczonej idei samodzielności i samowystarczalności kulturowej. Szkic interpretacyjny ma na celu chronologiczne przedstawienie rozwoju literatury kaszubskiej od jej początków powstania po czasy współczesne. Tego typu obraz piśmiennictwa kaszubskiego pozwala ukazać tworzące się na przestrzeni wieków pokolenia i grupy literackie, przedstawić tendencje tematyczno-artystyczne, jakim podlegała twórczość kaszubska, a także wyłonić jej aspekty nowatorskie odcinające się od tradycji tej kultury. Przegląd piśmiennictwa kaszubskiego pozwoli także ukazać przemiany społeczno-kulturowe, jakim podlegała literatura kaszubska, a także ujawnić wpływy innych kultur, od których była zależna, oraz zaprezentować kierunki jej rozwoju, dzięki którym uzyskała swą autonomię. Tego typu ujęcie służy ukazaniu problemów jej istnienia, wskazaniu podstawowych kierunków, w jakich była i wciąż jest realizowana.

Słowa-kluczowe: literatura kaszubska, język kaszubski, poezja kaszubska, proza kaszubska, dramaturgia kaszubska

* Dr hab., prof. Akademii Pomorskiej w Słupsku, badaczka literatury XIX i XX wieku w Instytucie Polonistyki, w Zakładzie Antropologii Kultury i Badań Kaszubsko-Pomorskich; poetka.
E-mail: adelakuik@poczta.onet.pl | ORCID: 0000-0001-7721-6764.

Former and Contemporary Kashubian Literature. Main Creators and Their Achievements

Abstract: Kashubian literature is a phenomenon with a broad spectrum. It is also difficult to describe due to the fact that it concerns a relatively small ethnic group inhabiting a number of areas of today's Poland and Germany. Although Kashubians had been noted in historical sources from the early Middle Ages, they only began to produce original literature from the mid-nineteenth century on, beginning with the efforts of Florian Ceynowa. Since that period, Kashubian literature would develop in accordance with a more or less explicitly marked idea of self-reliance and cultural self-sufficiency. This interpretative sketch aims to chronologically present the development of Kashubian literature from its origins to modern times. This type of image of the Kashubian literature allows to show the generations and literary groups formed over the centuries, to present thematic and artistic tendencies to which Kashubian art was subjected, as well as to identify the innovative aspects that stood apart from the tradition of Kashubian culture. The present review of the Kashubian literature will also show the socio-cultural changes to which Kashubian literature was subjected, as well as reveal the influence of other cultures on which it was dependent, and present the directions of its development thanks to which it obtained its autonomy. This type of approach serves to show the problems tied to the existence of Kashubian literature, as well as to indicate the basic directions in which it was and still is being cultivated.

Keywords: Kashubian literature, Kashubian language, Kashubian poetry, Kashubian prose, Kashubian dramaturgy

Literatura kaszubska i jej zakresy definicyjne

66

Współczesne badania nad literaturą kaszubską mają dziś swój dynamiczny charakter i wciąż otwierają żywe dyskusje o statusie piśmiennictwa kaszubskiego i jego specyfice. Na przestrzeni dziesiątek lat toczyły się dyskusje poświęcone klasyfikowaniu i definiowaniu literatury kaszubskiej, które często były przyczyną wielu różnic poglądowych na temat tego, co określamy jako „literatura kaszubska”. W najnowszej pracy dotyczącej tej kwestii czytamy:

Mogą zatem dzisiaj istnieć osobne dyskursy literaturoznawcze: kaszubski i pomorski jako wyrażające odmienne języki i odmienne punkty widzenia na historię czy kulturę Kaszub i Pomorza. Można sobie dzisiaj wyobrazić odrębnie powstające prace, gdzie analizą będą objęte wyłącznie utwory kaszubskojęzyczne albo utwory pomorskie z koniecznym doprecyzowaniem, z perspektywy jakiego języka są one przedstawiane (Kalinowski 2017a: 22).

Niniejszy szkic interpretacyjny ma na celu chronologiczne przedstawienie rozwoju literatury kaszubskiej od jej początków po czasy współczesne. Tego typu obraz piśmiennictwa kaszubskiego pozwala ukazać tworzące się na przestrzeni wieków pokolenia i gru-

py literackie, przedstawić tendencje tematyczno-artystyczne, jakim podlegała twórczość kaszubska, a także wyłonić jej aspekty nowatorskie odcinające się od tradycji tej kultury. Przegląd piśmiennictwa kaszubskiego umożliwi też ukazanie przemian społeczno-kulturowych, jakim podlegała literatura kaszubska, ponadto – ujawnienie wpływów innych kultur, od których była zależna, oraz zaprezentowanie kierunków jej rozwoju, dzięki którym uzyskała autonomię:

Pytania o literaturę kaszubską są ważne nie tylko dla jej badaczy, ale także dla twórców i czytelników. Szczególnie odpowiedzi oczekuje edukacja kaszubska, a także kształcenie akademickie w zakresie literaturoznawstwa kaszubskiego. Obserwowana w publicznej przestrzeni kaszubskiej dyskusja o literaturze w dużej mierze sprowadza się do kwestii, czy literatura kaszubska to taka, która jest pisana w języku kaszubskim, czy też można do jej kręgu zaliczyć teksty o problematyce kaszubskiej pisane po polsku (Koźyczkowska, Rembalski 2018: 45).

Początków rozwoju literatury kaszubskiej należy doszukiwać się w połowie XIX wieku, kiedy to Europę ogarnęła fala ruchów narodowyzwoleńczych, których skutkiem była Wiosna Ludów. Stanowi on przejaw zjawiska istniejącego nie tylko na polu kulturowym, ale i socjologicznym: „Literatura kaszubska, język kaszubski jest wciąż podstawowym wyznacznikiem wspólnoty kaszubskiej, świadectwem jej ciągłości i trwania w swojej małej pomorskiej ojczyźnie na południowym brzegu Bałtyku” (Borzyszkowski 2001: 146–147).

Patrząc całościowo na twórczość kaszubską, przez jej tradycję i rozwój, trzeba uwzględnić przede wszystkim procesy historyczne, jakim podlegała, a także idee, które kształtowały jej charakter tematyczny. Dzięki przedstawieniu autorów literatury kaszubskiej i ich twórczości możliwe staje się wskazanie podstawowych kierunków, w jakich była i wciąż jest realizowana. Historyczny kontekst literatury kaszubskiej odnosi się do najstarszych zabytków języka kaszubskiego (są to ślady pierwszych odniesień do piśmiennictwa Kaszub).

Na przestrzeni kilku wieków rozwój literatury kaszubskiej charakteryzuje się intensyfikacją jej rozwoju. Jest to zjawisko *in statu nascendi*, a jego przyczyn należy poszukiwać w złożonej sytuacji historycznej i społecznej Kaszubów, którzy, będąc mniejszością etniczną, wiele działań kierowali w stronę zbudowania i podtrzymania własnej podmiotowości.

Historia Kaszubów jest mocno złączona z kulturą polską, a także niemiecką (szczególnie w okresie XIX wieku, kiedy pojawiła się silna presja germanizacyjna). Badacze i komentatorzy twórczości kaszubskiej wielokrotnie zwracają uwagę na kontekst wielokulturowy, w jakim powstawała ta literatura, podkreślając geograficzne położenie Kaszub sąsiadujących z dwoma narodami, co w konsekwencji mogło doprowadzić do wchłonięcia tradycji kaszubskiej czy to przez kulturę polską, czy też niemiecką (Obracht-Prondzyński 2007: 165). Tak jednak się nie stało. Tradycja kaszubska ocaliła swoją podmiotowość dzięki rozwojowi własnej kultury, w tym również twórczości literackiej:

Literatura kaszubska startując w połowie XIX wieku z miejsca zerowego dziełami swoich twórców, zdołała w przeciągu półtora stulecia przejść od najprostszych zapisów do najbardziej wyszukanych i dojrzałych form opisywania, przedstawiania i komentowania duchowych i społecznych treści regionalnej wspólnoty kulturowej, zbliżając się znaczącymi etapami do wymagań i standardów literatury ogólnonarodowej (Labuda 2000: 398).

Jest to cezura dla początku literatury kaszubskiej, która od tego czasu będzie rozwijać się w mniej lub bardziej zaznaczanej idei samodzielności. We współczesnych badaniach zakres tematyczny i ideowy twórczości kaszubskiej wiąże się z ideą regionalizmu, a także ideą „małej ojczyzny”:

Te dwie koncepcje kulturoznawcze wyznaczają kierunek dyskusji o charakterze literatury kaszubskiej (por. Kuik-Kalinowska, Kalinowski 2009: 11–27). Idea regionalizmu wskazywała na podrzędność bądź równorzędność oraz uwarunkowanie twórczości kaszubskiej względem literatury ogólnonarodowej, z kolei idea „małej ojczyzny” podkreślała podmiotowość literackiego piśmiennictwa Kaszubów, a także emocjonalny związek z „ziemią starków” i ich „rodną mową” (ibid.: 12–13).

Już samo definiowanie literatury kaszubskiej, szczególnie w drugiej połowie XX wieku i współcześnie, przysparzało trudności, ponieważ różne były kryteria określenia zakresu tego piśmiennictwa¹. Terminu tego używano już wielokrotnie w ujęciach naukowych czy popularnonaukowych. Jak zauważył przywołany na początku artykułu Kalinowski 2017a:22, różnie jednak definiowano jego zakres.

Dla precyzji wyводу przywołam pokrótce dotychczasowe ujęcia definicyjne literatury kaszubskiej, spośród których można wyodrębnić trzy jej koncepcje. Pierwsza, zaproponowana przez kaszubskiego poetę – Alojzego Nagła – za kryterium rozstrzygające obrała język kaszubski:

Sklaniałbym się raczej ku oddzieleniu literatury kaszubskiej od pomorskiej. Gdy będziemy mówili o literaturze kaszubsko-pomorskiej, to, jak sądzę, literaci piszący po kaszubsku będą traktowani jak przysłowiowe koło u wozu (Nagel 1974: 54).

A zatem te utwory, których świat artystyczny manifestuje się poprzez język kaszubski, będą zaliczane do literatury kaszubskiej. Jest to kryterium najbardziej precyzyjne i porządkujące twórczość kaszubską (Tredler 2005).

W kolejnym kryterium definicyjnym, proponowanym przez Lecha Bądkowskiego, ważny jest nie tyleż język, co obszar geograficzny, na którym powstała twórczość kaszubska (Bądkowski 1999 [1959]; zob. też Bądkowski 1967). Bądkowski zaproponował termin „literatura kaszubsko-pomorska”, która włączała w zakres literatury kaszubskiej również utwory powstałe w innym medium językowym aniżeli kaszubski, niemniej jednak tematycznie odnoszące się do kultury Kaszub. Do koncepcji definicyjnej literatury kaszubskiej Lecha Bądkowskiego wielokrotnie odnosił się w swych pracach badawczych historyk literatury – Jerzy Samp, który pisał (2000: 653; także 2007), że w obrębie tej twórczości „uznawane bywają dzieła tematyczne związane z Kaszubami, utwory oparte na lokalnej tradycji, na motywach zaczerpniętych z kultury duchowej tego regionu, poruszające istotne wątki historyczne, czy też, jak rzekłby poeta – odsłaniające duszę ludu”.

Na swój sposób oryginalną, choć nieprecyzyjną była koncepcja pisarza – Zbigniewa Żakiewicza, dla którego kryterium rozstrzygające stanowiła wspólność podejmowanych motywów w literaturach powstałych w obszarze basenu Morza Bałtyckiego. Żakiewicz pisał o literaturze „bałtosłowiańskiej”:

¹ Problematyce tej poświęciłam rozdział książki (Kalinowska 2011), a także artykuły: Kuik-Kalinowska 2013 oraz 2015. Z najnowszych wypowiedzi badawczych odsyłam do artykułu Kalinowski 2017a.

Pojęcie bałtosłowiańskości i północy Polski jest według mnie pojęciem bardzo owocnym. Tutaj kaszubszczyzna jest jednym ze źródeł, które zasilają ten rezerwuuar, że jednak północ Polski, północ Europy stanowi w sumie propozycję kulturową, dowodzi historia literatury (Żakiewicz 1974: 52).

We współczesnych badaniach poświęconych tradycji literackiej Kaszub terminem „literatura kaszubska” określa się twórczość liryczną, epicką i dramatologiczną napisaną w języku kaszubskim (zob. Treder, Kuik-Kalinowska, Kalinowski 2009), lecz definicja ta ogranicza zakres tegoż piśmiennictwa:

W sensie węższym zwykło się go odnosić do twórczości literackiej Kaszubów, przy czym w grę wchodzi utwory pisane po kaszubsku. Kryterium etniczno-językowe uznawane jest przez niektórych współczesnych badaczy i krytyków jako nazbyt zawężające, istnieje bowiem również stosunkowo bogata twórczość literacka Kaszubów piszących wyłącznie, lub niemal wyłącznie w języku polskim (Samp 2000: 653).

Prekursorzy literatury kaszubskiej

Dokonując przeglądu chronologicznego literatury kaszubskiej, trzeba odnieść się do jej początków. „Kaszubski jako język literacki nie jest wcale tak młody – pisze Jerzy Treder (2001: 149) – choć jego początki przypadają – jak wiadomo – dopiero na połowę XIX wieku, kiedy to jednocześnie z kilkoma niewielkimi, ale istotnymi tekstami wystąpił Florian Ceynowa, ujawniając w nich swój pogląd na kaszubszczyznę, którą zrównywał z innymi językami, przypisując jej uniwersalne funkcje cywilizacyjne, a zatem nie traktował jej jedynie jako odmianę domową wobec innej oficjalnej, tj. polskiej”.

Warto dodać, że już przed Florianem Ceynową w XVI i XVII wieku pojawiały się świadectwa istnienia odrębności językowej Kaszubów za sprawą tłumaczeń pism Marcina Lutra. Przykładem jest kancjonał *Duchowne piesnie D. Marcina Luthera y ynszych nabożnich mężow. Z niemieckiego w Sławiesky ięzyk wilozone przes Szymana Krofeja sluge słowa Bozego w Bytowie. Drukowano w Gdainsku przes Jacuba Rhode. Roku Panskiego 1586*². Zawierają się w nim protestanckie pieśni Lutra (niemiecki krąg kulturowy) wraz z pieśniami Kościoła rzymskiego (polski krąg kulturowy). Druk Krofeja jest najstarszym drukowanym zabytkiem piśmiennictwa związanego z kulturą Kaszub. Powstał głównie dla potrzeb liturgicznych rozwijającego się na Pomorzu Kościoła luterańskiego, czego świadectwem jest późniejsza działalność w XVII wieku Michała Mostnika (Brüggemana, nazywanego również Pontanusem), pomorskiego kaznodziei i tłumacza *Małego katechizmu* Marcina Lutra³. W druku mieszczą się psalmy i pieśń pasyjna oraz pieśni, a także katechizmowe pytania i odpowiedzi⁴.

² Kancjonałowi Krofeja poświęcone zostały prace: Sławski 1962/1963; Kamińska 1965; Szultka 1989/1990; Popowska-Taborska 1996 oraz 2001; Szultka 2001; Treder 2005: 60–70 (rozdział *Kaszubszczyzna dawnych przekładów tekstów biblijnych*); Kuik-Kalinowska 2009; Kalinowski 2009.

³ Por. Szultka 1988–1989/1990 oraz 1991; Kamińska 1970; Popowska-Taborska 2001.

⁴ Zob. artykuły Popowska-Taborska 2002/2003 oraz 2004.

Dalsze historyczne ujęcie twórczości kaszubskiej odnosi się do Ceynowy i jego pierwszych tekstów literackich: dialogi, teksty etnograficzne, historyczne, językoznawcze i naukowe (Ceynowa 2007).

Florian Ceynowa to założyciel kaszubskiej tożsamości kulturowej. Od niego liczyć można początek historii literatury kaszubskojęzycznej, pomyślanej jako całościowy projekt wyrażania świata wyobraźni, emocji oraz myśli w rodzimej mowie Kaszubów. Inicjatorskie znaczenie Ceynowy rozpatrywać można także w sferze etnografii, językoznawstwa, publicystyki czy polityki, w których najważniejszym faktorem jest tradycja kaszubska rozumiana jako odrębna jakość etniczna, będąca jeszcze jednym składnikiem wielkiej rodziny narodów słowiańskich (Kalinowski 2017b: 54).

Na przełomie XIX i XX wieku literaturę kaszubską tworzył Hieronim Derdowski, autor pierwszego kaszubskiego poematu humorystyczno-opisowego *Ò panu Czòrlińszcim co do Pùcka pò sécë jachòł* (Derdowski 2007), w którym dał wyraz talentowi narracyjnemu i teatralnej ekspozycji postaci literackich. Kolejne utwory Derdowskiego to: *Kaszëbë pòd Widnã*, *Walek na Jarmarku*, *Lasiek z Knieji*, a także *Nòrcëk kaszëbszczi abò Kòruszk i jedna maca jãdrny pròwdë* stanowiący zbiór kaszubskich przysłów, anegdot i porzekadeł funkcjonujących w języku i kulturze kaszubskiej. Nadrzędnym toposem w twórczości Derdowskiego jest podróż bohatera oraz związane z nią trudności i przygody. W humorystycznych opowieściach znajdują się patriotyczne idee programowe: „Nigdë do zgùbë / Nie przyńdã Kaszùbë, / Marsz, marsz zawrogã! / Më trzimómë z Bògã!”⁵ oraz „Ni ma Kaszùb bez Pòlonii / A bez Kaszùb Pòlsczi”⁶, a także otwierających jego *Kaszëbszczi marsz* słów: „Tam gdzie Wisła òd Krakòwa / W pòlsczé mòrze pënie / pòlškò wiara, pòlškò mòwa / Nigdë nie zadzinie”⁷, które stały się ideowym hymnem ku czci nierozzerwalności więzi łączących Polskę i Kaszuby, Polskę i Bałtyk.

Grupy literackie (młodokaszubi, zrzeszyńcy, klekowcy)

Na Pomorzu w pierwszej połowie XX wieku nastąpiło ożywienie i wzrost zainteresowania kulturą Kaszub⁸. Oczywiście w stosunku do wyraźnej antykaszubskiej (antypolskiej i antysłowiańskiej) polityki kulturalnej pruskich Niemiec sytuacja po 1920 roku była dla rozwoju literatury kaszubskiej zasadniczo lepsza, mimo instrumentalnego używania żywołu

⁵ Słowa te tłumaczą: „Nigdy do zguby / Nie przyjdą Kaszuby, / Marsz, marsz za wrogiem! / My trzymamy z Bogiem!”.

⁶ W języku polskim słowa te znaczą: „Nie ma Kaszub bez Polonii / A bez Kaszub Polski”.

⁷ Słowa te tłumaczą: „Tam gdzie Wisła od Krakowa / W polskie morze płynie / polska wiara, polska mowa / Nigdy nie zaginie”.

⁸ Świadectwem dla tego przejawu społecznego jest założone przez Izydora Gulgowskiego Verein für Kaschubische Volkskunde, niemiecko-polsko-kaszubska organizacja badań nad kulturą ludową Kaszub, która stanowiła jedną z form ugruntowania dziewiętnastowiecznych zainteresowań etnograficznych. Zob. Gulgowski 1911 oraz 1924.

kaszubskiego do celów polskiej polityki morskiej (także w sferze kultury Kaszubi mogli jednak tworzyć w swoim języku w różnych mediach literackich czy słuchowiskach radiowych).

Dalszy rozwój literatury kaszubskiej dotyczy pokolenia młodokaszubów, którzy działali w pierwszej połowie XX wieku (Linkner 2013). Jednoznacznie określili swój program ideowy, w którym najważniejszą ideą był rozwój tradycji kaszubskiej w ścisłym związku z kulturą polską. Do pokolenia młodokaszubów należeli: Aleksander Majkowski (1876–1938), Jan Karnowski (1886–1939) oraz Leon Heyke (1885–1939)⁹. Przywódcą grupy był Majkowski, autor utworu *Jak w Koscérznie koscelnygo obrele* (1899) oraz pierwszego tomiku poetyckiego napisanego po kaszubsku, *Spiewe i frantówci* (1905). Najważniejszym utworem epickim dla literatury kaszubskiej jest powieść Majkowskiego *Žécé i przigodé Remusa* (1939; zob. wydanie Majkowski 2010), stanowiąca przykład prozy mitycznej.

Kolejny z młodokaszubów to Karnowski, nazywany „mózgiem i sumieniem” tegoż pokolenia (Bukowski 1950: 319). Jest autorem tomu poezji *Nôwotné Spiéwé* (1910), który stanowi przykład intelektualnej liryki kaszubskiej. Liryka przyniosła Karnowskiemu największe uznanie. W jego spuściźnie literackiej znajduje się *Bojka o Sodlatym* (1958) – próba epiki regionalnej, a także *Krěbane* – opowiadka dotycząca mieszkańców południowych Kaszub, okolic Brus. Karnowski znany jest też jako twórca literatury dramatycznej, do której należą: *Scynanie kani* (1958), *Wotrôk Swantewita* (1920), *Zôpis Mestwina* (1932), *Libusza* (prawdopodobnie powstał w 1936 roku), *Kaszëbi pòd Widnã* (1933), *Wesele kaszubskie* (1933) oraz *Czorlińszczy*.

Z kolei trzeci młodokaszuba – Heyke – znany jest ze swej twórczości lirycznej, jako autor liryki erotycznej i nastrojowej zawartej w tomie *Kaszëbski Spiewe* (1927), oraz z form narracyjnych, czyli „Podań kaszubskich”, stanowiących literackie opracowania kaszubskich i pomorskich motywów ludowych. Leon Heyke w swej twórczości poszukiwał także inspiracji tradycją wieków średnich. Świadectwem dla tych odniesień jest ballada *Dobrogost i Miłoslawa* stylizowana na utwór średniowieczny. Heyke do literatury kaszubskiej wprowadził nowy gatunek sztuki widowiskowej. Są to *szołobułki*, do których należą: *Agust Szloga* oraz *Katilina*, reprezentujące kaszubską dramaturgię ludyczną.

Z młodokaszubami związany był również Franciszek Sędzicki, autor debiutanckiego tomiku poetyckiego pt. *Dumki z kaszubskich pól*, bezdebitowego wydania *Do mojej krajiny*, *Szumi kaszubski las i huczy polskie morze*. Całościowe zebranie liryki Sędzickiego znajduje się w zbiorze *Jestem Kaszubą* (1956). Franciszek Sędzicki przede wszystkim znany jest jako autor poematu opisowego *Gôdka o Januszu Skwierku* oraz *Jôchim Czaruch*. W poemacie epickim *Jaromar* zawarł pochwałę średniowiecznego Pomorza, jego mieszkańców i władców.

Dalszy historyczny rozwój literatury kaszubskiej przypada na okres międzywojenny, w którym tworzyli tzw. literaci nieprofesjonalni. Zalicza się do nich: Józefa Klebbę, Wincentego Rogalę, Pawła Miotka i Jana Rompczyka. Przede wszystkim twórczość wymienionych autorów dotyczy utworów poetyckich oraz krótkich form narracyjnych opartych na ludowych motywach tradycji kaszubskiej. W okresie międzywojennym literaturę kaszubską tworzył także krąg literacki skupiony wokół pisma „Przyjaciół Ludu Kaszubskiego”, do którego należeli Alojzy Budzisz z kaszubskimi balladami ludowymi i utworem opiewającym ziemię przodków, to jest *Zemja kaszëbskô*, Jan Patock z humoreskami i rysem obyczajowym życia

⁹ Zob. Majkowski, Karnowski i Henke 2012.

codziennego Kaszub, Jan Bilot z powiastkami opartymi na ludowych legendach i podaniach oraz Augustyn Dominik – tworzący opowiadania kaszubskie o charakterze ludyczno-dydaktycznym. Prawie nieznaną jest jego powieść *Pokąd bądé bôtë* poświęcona pracy rybaków. Krąg twórców skupiony wokół „Przyjaciela Ludu Kaszubskiego” przede wszystkim w kaszubskiej twórczości literackiej podkreślał dwie wartości: ziemię Kaszub oraz mowę Kaszubów.

W roku 1929 w Kartuzach Majkowski, Jan Trepczyk i Aleksander Labuda założyli Zrzeszenie Regionalne Kaszubów. Organizacja ta na kolejne kilkadziesiąt lat wyznaczyła kierunek rozwoju kaszubskiej literatury. Dalszy rozwój tej twórczości wiąże się z pokoleniem zrzeszyńców skupionym wokół pisma „Zrzesz Kaszëbskô” (Trepczyk et al. 2013). Do grupy tej należał Labuda – autor ideologicznej liryki, twórca cieszącej się popularnością czytelnictwem felietonistyki z główną postacią Guczowego Macka. Do zrzeszyńców należał także Trepczyk – znany jako autor *Kaszëbskji Pjesnjök*, słynnego zbioru pieśni, stanowiących przykład melicznej poezji, a ponadto tomiku poezji *Odecknienié* – wierszy akcentujących w poetyckich wersach kaszubską tożsamość kulturową. Z kolei Jan Rompski przede wszystkim zapisał się na kartach historii literatury kaszubskiej jako autor złożonej tematycznie i artystycznie dramaturgii kaszubskiej, do której zalicza się sztuki obyczajowe, historyczne, ideologiczne i obrzędowe (w języku kaszubskim: *Wzénik Arkónë, Ôżniwinë, Jô chcã na swiat, Lelek, Zemìa, Pòrénk, Lepszé chëcze, Roztrãbarch, Jiwer òstatnëch*, a także w języku polskim *Ścinanie kani*; zob. Rompski 2009). Rompski to również poeta z wizją postromantycznej poezji czynu.

W grupie zrzeszyńców był także Stefan Bieszk, poeta i dramaturg. Słynne są jego *Sonety kaszubskie*. Jako dramaturg zaistniał dzięki utworom: *Pòkornô Róza, Kòwól Czarownik* czy *Polno mësz*. Inną postacią wśród twórców tamtego okresu był ksiądz Franciszek Grucza (tworzący również po 1945 roku), autor kaszubskiej poezji religijnej (*Piesniò do Swiònowszci Panienczi*) i dramaturgii historycznej (*Na Gwjòzdkã we wojnje*). Jednak największą sławę przyniosło ks. Gruczy tłumaczenie Nowego Testamentu z łaciny na język kaszubski. Przekład ten został utrwalony wydaniem w latach 1991–1992 pozycji *Kaszëbskô Biblëjò. Nowi Testament. IV Ewanjelje* (Treder 2005, rozdział *Tłumaczenia Biblii na język kaszubski*).

Tuż przed wybuchem II wojny światowej wokół wejherowskiego pisma „Klëka” związało się nowe środowisko twórców literatury kaszubskiej mające wyraźnie antyniemiecki charakter, przede wszystkim zaś akcentujące polskość Kaszub (Ceynowa et al. 2015). Do środowiska tego należał Leon Roppel, autor opowiadań obyczajowych zawartych w zbiorze *Na jantòrowym brzegu*, a także poetyckiego zbioru wierszy i opowiadań (wspólnie z Janem Piepką) *Naszé strone*. Ze środowiskiem klekowców sympatyzował Klemens Derc, a zapisem jego działalności poetyckiej, epickiej, muzycznej oraz teatralnej jest utwór *Na kaszëbszci òrt*. Z kolei Józef Ceynowa to autor liryki opisowej, kaszubskiej twórczości dla dzieci czy wspomnień wojennych z lat 1939–1945.

W tradycji dramaturgii kaszubskiej ważną postacią jest Paweł Szefer – autora widowisk ludowych, m.in. takich jak: *Wesele na Kaszubach, Kosòrze, Sobòtka, Dëgusë* czy *Wrëjòrze jidq*. Do sztuk tych włączał składniki obrzędowości kaszubskiej. Współ z Zbigniewem Madejskim wydał *Kaszubskie pieśni i tańce ludowe*. Najbardziej jednak znaną i szanowaną postacią ze środowiska twórców dramaturgii kaszubskiej jest Bernard Sychta. Jego dramaty obrzędowe, obyczajowe, historyczno-ideowe stanowią skarbnicę tematów literackich i artystycznych wyrażonego poprzez kaszubszczyznę. Do najbardziej znanych należą: *Gwiòzdzka ze Gduńska, Hanka sę żeni, Spiące uejskue, Dzëwczë i miedza*.

Pisarze i poeci skupieni wokół pisma „Klëka” tworzyli także po wojnie, lecz wówczas ich twórczość była odpowiedzią na nową, powojenną rzeczywistość opartą na wierze w postęp i idee socjalistyczne nakierowane na dynamiczną odbudowę kraju.

Sytuacja literatury kaszubskiej wyraźnie zmieniła się po roku 1945, kiedy to w nowej politycznej rzeczywistości została zepchnięta do twórczości mało znaczącej, która nie była w stanie żadną miarą dorównać ogólnonarodowej twórczości (Bukowski 1950). Z takimi założeniami nie zgadzali się pisarze i poeci kaszubszy, którzy w zasadzie nie byli w stanie zmienić takiego podejścia do ich własnej, rodzimej twórczości¹⁰.

Twórcy drugiej połowy XX wieku¹¹

W okresie powojennym do lat osiemdziesiątych wśród twórców literatury kaszubskiej należy wymienić Bolesława Knittera z humoreskami kaszubskimi o tematyce wiejskiej, księdza Antoni Peplińskiego – autora znanych tekstów piosenek kaszubskich wydanych w tomie *Moje spiéwe*, a także jego brata – Aleksego Peplińskiego, autora żywej i pełnej humoru dramaturgii kaszubskiej (np. *Jaselka kaszëbszczé, Bëtowszczé strôszczy, Stôri i Nowi Wiek*). Z kolei Hubert Suchecki w latach pięćdziesiątych pisał ludowo-obyczajową dramaturgię (np. *Wrëjë, Rebockie wesele, Ukriti kapr*), Tadeusz Bolduan tworzył satyryczną felietonistykę, Rajmund Bolduan (brat Tadeusza) – teksty moralistyczno-dydaktyczne, Jan Kiedrowski uprawiał parenetykę polityczno-obyczajową, zaś Józef Bruski znany jest z podtrzymywania tradycji oratorskiej na Kaszubach.

Okres drugiej połowy XX wieku zaowocował również wydaniem tomików poetyckich, a wśród ich autorów należy wymienić: Antoniego Piepera i jego lirykę rodzimości kaszubskiej (np. *Jak ôkã sygnąc... wierztë wëbróné*), Stanisława Okonia i lirykę ludową mieszczącą się w zbiorze *Za lasem morze*, Agnieszkę Browarczyk i tomik poetycki *Zimkowe kwiatë*, a także Krystynę Mużę – znaną ze zbioru wierszy *Mamòta*, który stanowi oryginalną i dojrzałą artystycznie kaszubską poezję opierającą się na bogatej i złożonej wyobraźni i archetypicznych przedstawieniach świata.

W drugiej połowie XX wieku w literaturze kaszubskiej wyłonili się twórcy sięgający po nowe gatunki literackie i nowatorskie techniki ujęć artystycznych. I tak Marian Selin tworzył dramaty wodewilowe (*Broduzë*) oraz poezję (*Kaszubski kwiat, Niech wiatër niesë piesù, Piesniôrz rëbacczégò żëwòta*), Zygmunt Narski – poematy opisowo-refleksyjne zawarte w tomiku *Moje pacierze*, Jan Piepka natomiast zaistniał jako ludyczny felietonista (*Z wëdrówków Wanożkowego Antóna*), poeta (np. *Stojedna chwilka, Kamiszczci oraz Spiëwa i lza*), dramaturg realizmu i humoru (*Chòróbskò*), a także aktor (rola w filmie *Kaszëbë* w reż. Ryszarda Bera oraz autor dialogów do tej sztuki filmowej). Ważnym przedstawicielem tego trendu jest Alojzy Nagel, twórca kaszubskiej poezji: *Procem nocë, Cassubia Fidelis, Astrë, Ôdemknij dwiërze, Nie spiewôj pusti noce*, a ponadto tomiku poetyckiego będącego pokłosiem całej jego

¹⁰ Por. prace Bolduan 1996; Obracht-Prondzyński 2006.

¹¹ Por. książki, które problematykę tę przedstawiają w szerokiej perspektywie uwzględniającej wielu współczesnych twórców, bardziej lub mniej znanych w powszechnym odbiorze, literatury kaszubskiej: Neureiter 1982; Drzeżdżon 1986; Samp 2000; Treder 2005; Kuik-Kalinowska 2011; Borzyszkowski 2011; Kalinowski 2014a i 2017c; Kuik-Kalinowska 2017; Kalinowski, Kuik-Kalinowska 2017.

twórczości lirycznej – *Mòje wiérztë*. Swoją twórczość literacką kierował Nagel również do najmłodszego odbiorcy, któremu poświęcił dwa tomiki prozy: *Nenka Roda i ji dzòtci* oraz *Cëdówny wzërnik* i zbiór poezji *Szadi Władi*.

W literaturze kaszubskiej obecny jest również silny głos kobiecy. Anna Łajming w historii literatury kaszubskiej zapisała się przede wszystkim jako utalentowana pisarka. Do jej spuścizny literackiej należy autobiograficzny cykl wspomnień: *Dzieciństwo, Młodość* oraz *Mój dom*, dramaturgia obyczajowa: *Parzyn, Szczęście, Gdzie je Balbina, Spotkanie na Półmacku*, a także opowiadania, ukazujące surowy świat przedwojennych kaszubskich pustkowi, zawierające się w takich zbiorach, jak: *Mrok i świt, Miód i mleko, Symbol szczęścia, Od dziś do jutra, Czterolistna koniczyna* i ostatni tom – *Z leśnych pustków*.

Twórczość prozatorską uprawiał też Stefan Fikus, autor wielotomowych powieści (np. *Dola młodego skowrona*) i wspomnień (np. *Pojmańcize*), twórczości satyryczno-ludycznej *Lezińskie gòdki*, a także liryki i dramaturgii ludyczno-obyczajowej, religijnej, dydaktycznej oraz historycznej.

Bardzo ważnym pisarzem i poetą we współczesnej literaturze Kaszub był Jan Drzeżdżon, którego twórczość literacką przede wszystkim stanowią powieści (*Okrucieństwo czasu, Leśna Dąbrowa, Rozkosze miłości, Twarz Boga czy Karamoro*), cykl dziecięco-młodzieżowej prozy *Z krainy Patalongów* oraz krótkie formy narracyjne, jak opowiadania o charakterze psychologiczno-fenomenologicznym (*W niedzielni wieczór, Upiory, Dzwónnik*). Jego *Twarz Smętka* jest przykładem kaszubskiej prozy eksperymentalnej. Utwory poetyckie Drzeżdżona ukazały się w tomiku *Przëszlë do mie* i wykorzystują poetykę kaszubskiej codzienności.

Twórcy literatury kaszubskiej od lat osiemdziesiątych do dziś

Literatura kaszubska od lat osiemdziesiątych do dziś wyznacza nowe szlaki literackie, pojawiają się nowe nazwiska autorów i proponowane przez nich nowatorskie techniki artystycznego przekazu¹². Wśród twórców tego okresu należy wymienić przede wszystkim Jerzego Stachurskiego i jego twórczość słowno-muzyczną (*Bez szkolnego zwònka, Gwiòzdka jidze* oraz *Më jesmë młodi*) oraz poetyckie tomiki będące poszukiwaniem głębszego sensu życia (*Te pokazëją na mnie, Sparlãczoné statczy mòwë*). Innym poetą, reprezentującym nurt liryki kapłańskiej i kaszubskiej, jest Jan Walkusz, który wydał m.in. takie tomiki poetyckie, jak: *Kańta nòdzejë, Jantarowi pòczërz*. W gronie tworzących poezję znajduje się Jerzy Łysk, autor liryki egzystencjalnej *Mój ogròdk, Stegna, Sòł miłość* oraz *Malëjã kòlibiònkã*. Z kolei Marian Jeliński jest autorem prozy obyczajowej (np. *Gòscëna i Doktor Alosz*). Są też przedstawiciele kaszubskiej literatury popularnej, do grona których zalicza się: Janusza Kowalskiego, Henryka Jerzego Musę¹³ i Benedykta Karczewskiego. Osobną grupę stanowią twórcy poezji: Marian Kwidziński (*W kòpùnca*), Stanisław Bartelik (*Chòc mie szëmiã jiné drzewa*), Henryk

¹² Por. Kalinowski i Kuik-Kalinowska 2017, zwł. 246–379. W książce tej została zaproponowana periodyzacja literatury kaszubskiej i określono jej główne kierunki rozwoju od czasu jej powstania po współczesność.

¹³ Poeta jest autorem takich tomików poetyckich jak: *Mòje Kaszëbë, Mój kaszubski świat / Mój kaszëbsczzi świat, Ocalic od zapomnienia / Ùretac òd zabëcò* i w 2012 roku *Co wyspiewały fale zatoki / Co wëspiewały dënëdži wikù*.

Hewelt (*Nie òdińdā bez pòżegnaniò*), a także Zbigniew Joskowski (*W remionach Piãknoscë, Chtëren òblòkòsz kwiatë*) czy Zbigniew Talewski (*Krëszënë gwiondzë, Tryptyk wdzydzki*). Swą indywidualną ścieżkę literacką w twórczości kaszubskiej wyznaczył Stanisław Pestka. Jego zbiór wierszy *Południca* jest przykładem poezji egzystencjalnej, a tom wierszy *Wizrë ë dëchë* – poezji hermetycznej, z kolei *Wieczòrny widnik* to intertekstualna gra z tradycją literatury powszechnej i kaszubskiej. Pestka jest autorem kaszubskojęzycznych współczesnych reportaży z podróży do Ameryki zatytułowanych *W stolëcë chmùrników*.

Szczególne miejsce we współczesnej literaturze kaszubskiej zajmuje Stanisław Janke. To poetycki autorytet twórczości kaszubskiej. Znana jest jego poezja prywatności zawarta w tomikach: *Ju nie jem motëlnikem, Kol kuńca wieku, Do biòłego rena, Piesniòdzejanië, Po mie swiata nie mdze*. Janke to przy tym autor twórczości dla dzieci: *Żużónka jak mrzónka* czy *Krójczy pójczy*, jak również twórca prozy egzystencjalno-historycznej, opowiadającej o współczesnej tożsamości kaszubskiej, przykładami której są: *Liskawica, Psë* oraz *Żòłti kam*. Znany jest także ze swych przekładów klasyki literatury polskiej, do których zalicza się tłumaczenie na język kaszubski dzieła Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz*.

Przykładami rozwoju liryki kaszubskiej są wydane w ostatnich kilkunastu latach antologie poezji: *Mësła dzecka. Antologió kaszëbszczich wiërttów dlò dzòtków i młòdzëznë*, oprac. E. i E. Pryczkowscy, Banino 2001; *Dzëczë gāsë. Antologió kaszëbszczi pòezji (do 1990 r.)*, przërëchtowalë R. Drzëdzdżón, G. J. Schramke, Gdiniò 2004; *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologió kaszëbszczi pòezji (1991–2008)*, przërëchtowòł G. J. Schramke, Gdiniò 2010.

Współczesne pokolenie tworzących literaturę kaszubską jest skupione w przeważającej części wokół pisma „Zymk” (‘Wiosna’). Są to głównie autorzy współczesnej poezji kaszubskiej, do grona których należy Roman Drzëdzdżón (Róman Drzëdzdżón), autor tomików poetyckich: *Czile słów... òd mnie dlò Ce, @lażë! @lano! Wiërttzi do smiëchù a ùsmiëchù*, a także zbiorku opowiadań i wierszy adresowanych do dzieci *Kòmputrowé kròsniã*. Drzëdzdżón jako liryk operuje ironią i sarkazmem w ukazywaniu współczesnych przejawów codzienności z jej modą na ślepe przejmowanie obcych swojskiej kulturze wzorców zachowań. Kpi z technicyzacji i powierzchowności ludzkich relacji we współczesnym świecie. W jego poezji pojawia się również głos poszukujący trwałych wartości, które poeta odnajduje w tradycji kaszubskiej, na nich opiera swój świat wartości i pragnie je ocalić.

Inaczej kaszubskość w swej liryce wyraża Tomasz Fopke (Tomòsz Fópka), który do tej pory wydał kilka zbiorów poetyckich: *Szlachama kùsków, Esemesë do Pana Bòga, Szlachama wzdichnieniów, Szpòrtë swójsczë ë kùpczë, Z drodżi* oraz *Mòrtualia*. W roku 2018 ukazało się całościowe wydanie liryki autora, zatytułowane *Z Regionu. Antologió lëteracczich zbiérków z lat 2002–2012*. Jego poezję wyróżnia muzykalno-literacki warsztat artystyczny. Fopke związany był z grupą rockową Chëcz, pisał także teksty piosenek. Stałymi motywami jego utworów lirycznych są kultura Kaszubów i ich język, lecz zarazem umiejscawia on rodzinne wartości w szerszym kręgu uniwersalnych odniesień, czyli wobec kultury europejskiej. Część poezji wynika z faktu dalekich podróży, np. wyprawy na Krym; w takich utworach autor zestawia rodzimą kulturę z tą orientalną. Odległość i odmiennosc wschodniego świata potęguje w podmiocie lirycznym tęsknotę za Kaszubami i tradycją, z którą się on utożsamia. Ostatni tomik poezji *Mòrtualia*¹⁴ stanowi najdojrzałą formę wypowiedzi literackiej tego autora. Zbiór został poświęcony tematyce śmierci, odejścia najbliższych osób, umiera-

¹⁴ Pisałam o tym we wstępie do zbioru *Mòrtualia* (Fopke 2016: 7–13).

nia w hospicjum, chorobie nowotworowej. Są i takie wiersze, które odsyłają do zanikającej współcześnie kaszubskiej tradycji funeralnej, do obrzędu „pustej nocy” (*Pùstò noc*) i przygotowania ciała zmarłego do pochówku (*Spiéwa òbùwaczczì*). Podmiot liryczny prowadzi niejako dialog ze śmiercią i z umarłymi. W kaszubskiej liryce jest to jedyny jak do tej pory zbiór liryków poświęconych tematyce umierania i śmierci oraz związanych z nią obrzędów.

Twórcą należącym do grupy „Zymk” jest też Michał Pieper (Michał Piepr), który wydał tomik poezji *Wanoga pò mészlach*, stanowiący lekki w formie wyrazu przekaz osobistych rozważań na temat tradycji kaszubskiej. W jeszcze innej poetyce tradycję kaszubską ujął Sławomir Formella (Sławòmìr Fòrmella), który swoich bohaterów z *Wunderwaffe*, a także z utworu *Pròwdzëwò twòrz majora Kapónë* przedstawił jako pechowców i życiowych nieudaczników.

Do grona piszących na łamach „Zymku” zalicza się również grupę poetek mających w swym dorobku literackim nawet po kilka wydań zbiorów poetyckich. Ida Czaja (Ida Czajinò) opublikowała do tej pory tomiki wierszy: *Mòjim mùlkã je kam*, *Przechlastłò Idyla*, *Kropła krëwi*. *Dërgnienié*, a także *Czòrni kléd*, który jest oryginalnym w obrazach poetyckich zbiorem. Autorka sięga po figury zmarłych z obrzędowości kaszubskiej (*wieszczì, ùpi*), a podmiot liryczny utożsamia się z postacią czarownicy panującej nad światem i niedającej się ujarzmić. Kaszubska demonologia, motywy wampiryczne oraz wiedźmowe stanowią o nowatorstwie tej poezji. W jeszcze innej perspektywie rzeczywistość ujmuje w poetyckim przekazie Hanna Makurat (Hana Makùròt), autorka takich zbiorów poezji, jak: *Chléw*, *Testaméntë jimaginacji*, *Intimné mònologzi*. Pierwszy z tomików jest wyrazem z jednej strony młodzieńczego bólu i frustracji, z drugiej zaś projekcją marzeń związanych z przyszłością. Dalsze poetyckie utwory Makurat pokazują śmiałe formy zabawy językowej poetki, która sytuację liryczną opiera na zasadzie konceptu i gry językowej. W ostatnim zbiorze poezji podmiot liryczny odbiera świat w sposób metafizyczny, poszukuje głębszego sensu życia, którym rządzą nietrwałość i biologiczny rozpad. Liryka ta to wołanie o dar nieśmiertelności i wolności. Najmłodszą poetką jest Gracjana Potrykus (Gracjana Pòtrékùs), autorka jedynego zbioru wierszy polsko-kaszubskich zatytułowanego *Zderzenia*. Jej poezja opiera się na przeżyciu dnia codziennego w jego prostocie i epifanii. Są też takie utwory, które pokazują inność cielesną i emocjonalną kobiety i mężczyzny oraz wzajemne pragnienie poznawania siebie. We współczesnej liryce kaszubskiej wyraźnie dominuje kobiece przeżycie świata. Podmiot liryczny stara się oswoić rzeczywistość poprzez odniesienia do emocji i pokładów mądrości stanowiących uniwersalną skarbnicę wartości.

Na łamach „Zymka” poeci publikują nie tylko lirykę. Mamy także grono autorów wydających teksty prozatorskie i dramaturgiczne. We współczesnym rozwoju literatury kaszubskiej grupa zymkowców spełnia istotną rolę, podtrzymuje twórczość kaszubskojęzyczną i nie tylko:

Dziesięć lat istnienia grupy literackiej to dla historii literatury niemal epoka. „Zymk” swoją twórczością nie dokonał jakiegoś rewolucyjnego zwrotu ideowego czy stylistycznego w literaturze kaszubskiej. Utworzył jednak na poły prywatne, na poły instytucjonalne forum, dzięki któremu mogły pojawić się teksty języka kaszubskiego. [...] Członkowie „Zymkù” postanowili więc kroczyć własną drogą i pracować na własny rachunek, bynajmniej nie odcinając się od aktywności w innych środowiskach kaszubskich. Ich niewątpliwą załugą jest podjęcie nowej tematyki, powiązanej głównie ze współczesnymi realiami cywilizacyjnymi (Kalinowski 2014a: 175).

Kaszubska twórczość poetycka silnie reprezentowana jest przez piszące kobiety, które oryginalnie wyrażają swą emocjonalność i przekształcają tradycyjne motywy kaszubskie, nadając im nowe uniwersalne znaczenia. Poetyckie głosy kaszubskich kobiet widoczne są w osobach: Jaromiry Labuddy (*Korba cechote*), Bożeny Ugowskiej (*Zdebło na swiat cēsniātē, Òkrēsženē žēcégò*), Doroty Wilczewskiej (*Pod pierzna Dobrego*) czy Elżbiety Bugajnej (*Milota niosa, Ruchna nodzeje*). Do grona piszących kobiet, których twórczość liryczna zyskała szczególne uznanie, należy: Krystyna Muza¹⁵ i jej zbiór wierszy pt. *Mamota* (słowo to odnosi się do nakrycia głowy kobiety – chusty). Muza w lirycznym obrazowaniu sięga do podłoża archetypicznych znaków natury. Jej poetycki język charakteryzuje rozbudowana metaforyka oraz symbolika odsyłająca do pierwotnego związku kobiety i żywiołu ziemi oraz wody.

We współcześnie tworzonej literaturze kaszubskiej oprócz liryki powstają utwory epickie oraz dramaturgiczne. Te ostatnie często tworzone są z przeznaczeniem wystawienia na scenie. Adam Hebel (Adóm Hébel), który zajmuje się współczesnym teatrem i kabaretem kaszubskim, jest także twórcą sztuk dramaturgicznych. Najbardziej znane pozostają jego tragedia *Smátkowa spiéwa* oraz dwie miniatury dramaturgiczne: *Õsmë grzechów* i *Jidzemë z kanią*. Interesującym przejawem rozwoju współczesnej prozy kaszubskiej są powieści Artura Jabłońskiego (Artura Jabłońszégò): *Namerkóny*, *Smùgã* i *Fényks*. Proza ta dotyczy problematyki tożsamościowej Kaszubów. *Namerkóny* to powieść nurtu *political fiction*, w której autor dokonuje rozrachunku ze społeczną i polityczną aktywnością działaczy kaszubskich lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Z kolei *Smùgã* dotyczy sytuacji zmian zachodzących po 1989 roku. Akcja powieści rozgrywa się na północnych Kaszubach. *Fényks* jest opowieścią poświęconą najmłodszemu pokoleniu Kaszubów poszukujących swojej tożsamości regionalnej i narodowej. W osobie Grety pisarz skumulował problemy tożsamościowe ludzi młodych, dla których wciąż identyfikacja kaszubska jest złożona i problematyczna.

Piotr Dziekanowski (pseudonim Jôn Natrzecy) wprowadził do literatury kaszubskiej nowe gatunki literackie, pośród których należy wymienić prozę kryminalną (*Kòmùda*), opowiadanie fantastyczne (*Nalazlé w Bëtowie*), a także komiksy (*Szczeniã Swiãców, Arbata*). Mniejszą formą narracyjną dającą szansę na dystans i krytykę współczesnych przejawów rzeczywistości jest felietonistyka. Drzeżdżon oraz Fopke są współautorami takich wydań felietonistycznych, jak: *Ròmka & Tòmka Kòrbiònka*, *Ròmka & Tòmka przecywionka*, stanowiących przykład dowcipnego oraz ironicznego sposobu radzenia sobie z przejawami współczesnego, opartego na pozornych wartościach świata.

We współczesnej literaturze kaszubskiej są też autorzy zajmujący się gatunkiem opowiadań. Ta forma literackiego przedstawienia rzeczywistości bliska jest twórczości Grzegorza Schramke (Grzegòrz Schramka). Opowiadania, które opublikował na łamach „Zymku”, to: *Dzecë, Drapcë, Szmuğler*, a także *W smrokù*. Schramke jest także autorem mini-powieści *W rajù*. Jego twórczość prozatorska wyróżnia się spośród współczesnej literatury kaszubskiej poruszaną tematyką, dotyczącą problemów społeczno-ekonomicznych wielu Kaszubów i Pomorzan, ich tułaczki za granicę w celu zarobkowym. Po formę opowia-

¹⁵ O jej twórczości przeczytamy w książce Samp 1985: 47–48 oraz w pracy Pisarek 2006: 18–19. O walorach twórczości poetyckiej Muzy pisałam w Kuik-Kalinowska 2011: 78–82.

dań sięga Krystyna Lewna (Kristinā Léwnā), która zadebiutowała prozatorskim zbiorem *Mõtowidlo*. W świecie opowiadań Lewny bohaterkami są kobiety skrzywdzone przez mężczyzn, życiowi nieudacznicy oraz ci, którzy dla zysku i żądzy sukcesów wyzbyli się swego kaszubskiego pochodzenia.

Przykładami rozwoju liryki kaszubskiej są wydane w ostatnich kilkunastu latach antologie poezji: *Měsla dzecka. Antologió kaszëbsczich wiérztów dlô dzòtków i młodzëznë*, oprac. E. i E. Pryczkowscy, Banino 2001; *Dzëczë gäsë. Antologió kaszëbsczzi pòezji (do 1990 r.)*, przërëchtowalë R. Drzëzdżón, G. J. Schramke, Gdiniò 2004; *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologió kaszëbsczzi pòezji (1991–2008)*, przërëchtowòł G. J. Schramke, Gdiniò 2010.

Literatura kaszubska prezentuje złożony i bogaty materiał artystyczny. Istniejące prace dotyczące piśmiennictwa Kaszub¹⁶ w sposób zróżnicowany zajmują się badawczym opisem twórczości kaszubskiej. Od wydania monografii Ferdinanda Neureitera (1982) minęło już ponad trzydzieści lat, w tym czasie zaistnieli nowi autorzy, zmanifestowały się postmodernistyczne zjawiska kultury masowej i elitarnej, co tylko częściowo znalazło opis we współczesnej krytyce literackiej. Poza najnowszymi zjawiskami literackimi należy wspomnieć o dynamicznej sytuacji publikacyjnej, która przynosi dzisiaj nowe wydania klasycznych utworów kaszubskojęzycznych czy pierwodruki materiałów dotychczas spoczywających w zbiorach prywatnych¹⁷ lub muzealnych¹⁸. Współczesny czytelnik kaszubski obcuje zatem z dużo większym zestawem literackim aniżeli 50 lub 20 lat temu, co wynika ze zmian politycznych, społecznych i kulturowych Polski oraz Kaszub po 1989 roku. Przełom XX i XXI wieku przyniósł dla literatury kaszubskiej społeczny i edukacyjny awans, bowiem na mocy Ustawy z dnia 6 stycznia 2005 roku, dotyczącej mniejszości narodowych i etnicznych, język kaszubski został uznany za odrębny język regionalny. A zatem prawne usankcjonowanie umożliwiło emancypację językową kaszubszczyzny (Kowalczyk 2014: 109), w tym także zaowocowało ożywieniem w zakresie tworzenia literatury.

Patrząc z dzisiejszej perspektywy na początki powstania literatury kaszubskiej po czasy współczesne, dostrzec można jej sukcesywny rozwój, na tle którego wyodrębniły się osobne pokolenia i grupy literackie, a także tematy i problemy kulturowe poruszane przez poetów i pisarzy. Dziś śmiało można rzec, iż twórczość kaszubska jest na tyle różnorodna, że prace z zakresu historii literatury dotyczące tego zakresu piśmiennictwa nie tylko ujmują zjawiska socjologiczne czy historyczne, ale przede wszystkim stosują nowoczesne, literaturoznawcze metody pracy z przykładami kaszubskich powieści, liryków oraz dramatów.

Możliwość odczytywania literatury kaszubskiej przez pryzmat różnych metodologii pozwala przekroczyć suche podawanie faktów i jednocześnie daje szansę na jej większą au-

¹⁶ Pniewski 1928/1929; Bukowski 1950; Bądkowski 1959; Drzëzdżón 1973 i 1986; Neureiter 1982; Samp 1984 i 2000; Treder 2005; Kuik-Kalinowska, Kalinowski 2009; Kuik-Kalinowska 2011: 17–44 i 2017; Borzyszkowski 2011; Kalinowski 2017a i 2017c; Kalinowski, Kuik-Kalinowska 2017.

¹⁷ Przykład stanowi seria wydawnicza *Pro memoria*, a pośród niej m.in. takie wydania pod redakcją i/lub opracowaniem Józefa Borzyszkowskiego poświęcone sylwetkom kaszubskich pisarzy i poetów, jak: *Anna Łajming (1904–2003)*, Gdańsk 2004; *Józef Ceynowa (1905–1991)*, Gdańsk 2005; *Tadeusz Bolduan (1930–2005)*, Gdańsk 2006; *Ks. Bernard Sychta (1907–1982) a Kociewie... Jego poprzednicy i następcy*, Gdańsk–Starogard Gdański 2007; *Feliks Marszałkowski (1911–1987)*, Gdańsk 2007; *Stefan Bieszk (1895–1964)*, Gdańsk 2013; *Jan Piepka (1926–2001)*, Gdańsk 2013; *Stanisław Pestka (1929–2015)*, Gdańsk–Wejherowo 2017.

¹⁸ Przykładem są wydania literatury kaszubskojęzycznej w serii Biblioteki Pisarzy Kaszubskich. Całościowo zostały wydane np. dotychczas częściowo niepublikowane kaszubskie dramaty Jana Rompskiego, do których należą: *Wzënik Arkónë*, *Òżniwinë*, *Jò chcã na swiat*, *Lelek*, *Zemia*, *Pòrénk*, *Lepszë chcëce*, *Roztrãbarch*, *Jiwer òstatnëch*. Wszystkie zawarto w wydaniu Rompski 2009.

tonomię¹⁹. To także umiejscawia literaturę kaszubską pośród innych literatur narodowych, ukazując tym samym jej samodzielność:

To literatura mająca ambicje obejmować całą egzystencję człowieka, wszelkie aspekty rzeczywistości zewnętrznej, ale jednocześnie łącząca się ze światem mieszkańców Kaszub oraz ich bytem. Jak każda z literatur, stale wyraża myśl o tradycji materialnej i duchowej przodków oraz podtrzymuje więź spajającą członków społeczności. [...] To twórczość mająca swoją periodyzację i ugrupowania ideowo-stylistyczne. To wreszcie literatura poddająca się interpretacjom tak historycznoliterackim, jak i z perspektywy badań intertekstualnych, antropologii literatury czy dyskursu postkolonialnego i postzależnościowego (Kalinowski 2017a: 20).

Warto również w stosunku do twórczości kaszubskojęzycznej pamiętać o najnowszych ujęciach geopoetyki opisującej przestrzeń wyobrażoną Kaszub czy studia postkolonialne (postzależnościowe), które z definicji ukazują proces wydobywania się dyskursu mniejszości (kaszubskojęzycznego) spod wpływu dyskursu większościowego (polskojęzycznego)²⁰.

Współczesna kultura daje możliwości dokładnego przedstawienia epickich, lirycznych i dramaturgicznych realizacji literatury kaszubskiej. Przy współczesnej mobilności, środkach technicznych oraz odpowiednim warsztacie naukowym można zestawzić piśmiennictwo kaszubskie w porządku chronologicznym, ideowym oraz formalnym. Pierwszy typ omówienia polega na wymienieniu najważniejszych wydarzeń literackich, twórców, a także reakcji czytelnicznych, przynależności do grupy literackiej czy też okresu historycznego. Można wówczas pisać o faktorze literatury folklorystyczno-obrzędowej, społeczno-obyczajowej oraz historyczno-mitologicznej. W drugim rodzaju narracji naukowej nacisk kładzie się na analizę gatunkowej czy formalnej strony utworów, nazywając odpowiednio użyte środki stylistyczne i oceniając ich kunszt literacki. Wreszcie w trzecim wymiarze pracy interpretuje się dominujący temat utworu pod kątem zawartych w nim idei, filozofii czy systemu wartości. Wyznaczone tutaj trzy aspekty analizy odnoszą się do porządku historycznego rozwoju literatury kaszubskiej.

Na zakończenie warto podkreślić fakt sięgania po literackie pióro przez najmłodsze pokolenie, bowiem ono decyduje o tym, że twórczość kaszubska jest wciąż *in statu nascendi*. A zatem ten procesualny stan ciągłości literatury kaszubskiej daje optymistyczne perspektywy dla jej rozwoju i przemian, które widoczne są chociażby w podejmowaniu nowej tematyki, niejednokrotnie pozostawiającej za sobą tradycyjne motywy kultury kaszubskiej. Współczesna literatura kaszubska staje wobec dzisiejszych problemów, z jakimi zmagają się człowiek i świat. Często odzwierciedla przemiany mentalnościowe oraz kulturalno-społeczne i ekonomiczne dzisiejszego pokolenia. Współczesna rzeczywistość również zadecydowała o kierunkach jej rozwoju. Coraz częściej podkreśla się znaczenie środowiska regionu i jego wpływ na twórczość. Stąd też środowiska kulturalne i placówki oświatowe intensyfikują swoją aktywność mającą na celu promocję danego regionu poprzez spotkania autorskie i prezentacje literackie twórczości kaszubskiej jako oryginalnej i przyciągającej publiczność formy wyrazu artystycznego. Literatura kaszubska – jak pisał przed laty

¹⁹ Porównaj prace: Kalinowski 2012, 2014b, 2014c, 2015; Kuik-Kalinowska 2013, 2015.

²⁰ Przykład tego typu badań stanowią książki traktujące o zagadnieniu na nowo odczytanej kategorii regionalizmu. Por. Mikołajczak, Rybicka 2012; Kalinowski, Mikołajczak, Kuik-Kalinowska 2014; Browarny, Rybicka, Lisak-Gębała 2015; Zawadzka, Mikołajczak, Sawicka-Mierzyńska 2016; Chojnowski, Mikołajczak 2016; Chojnowski, Rybicka 2017.

Edmund Puzdrowski (1989: 19) – to „wyraz pewnej i żywej po dziś dzień postawy twórczej znajdującej oparcie w społeczeństwie”.

Bibliografia

- Bądkowski, Lech 1967. „O współczesnej literaturze kaszubsko-pomorskiej”. W: Stanisław Gierszewski (red.). *Pomorze Gdańskie 4: Literatura i język*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe. 47–73.
- 1999 [1954]. *Zarys historii literatury kaszubskiej*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Bolduan, Tadeusz 1996. *Nie dali się złamać. Spojrzenie na ruch kaszubski 1939–1995*. Gdańsk: Oficyna Czac.
- Borzyszkowski, Józef 2001. „Literatura Kaszubów – jej rozwój historyczny i stan obecny”. *Acta Cassubiana* III: 146–147.
- 2011. *O historii literatury kaszubskiej i jej twórcach*. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Browarny, Wojciech, Elżbieta Rybicka, Dobrawa Lisak-Gębala (red.) 2015. *Centra – peryferie w literaturze polskiej XX i XXI wieku*. Kraków: Universitas.
- Bukowski, Andrzej 1950. *Regionalizm kaszubski. Ruch naukowy, literacki i kulturalny*. Gdańsk: Instytut Zachodni.
- Ceynowa, Florian S. 2007. *Rozmowa Pòlôcha z Kaszëbą, Rozmowa Kaszëbë z Pòlôchã* [rozmowa Polaka z Kaszubą, Rozmowa Kaszuby z Polakiem]. Opracowanie, wstęp i przypisy Jerzy Treder. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Ceynowa, Józef et al. 2015. *Poezja twórców z kregu „Klëki”*. Opracowanie i przypisy Hanna Makurat, wstęp Józef Borzyszkowski, Adela Kuik-Kalinowska, Hanna Makurat. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Chojnowski, Zbigniew, Małgorzata Mikołajczak (red.) 2016. *Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*. Kraków: Universitas.
- Chojnowski, Zbigniew, Elżbieta Rybicka (red.) 2017. *Regionalizm literacki – historia i pamięć*. Kraków: Universitas.
- Derdowski, Hieronim 2007. *Ò panu Czòrlińszim co do Pùcka pò sécë jachòł* [O panu Czorlińskim, który do Pucka po sieci jechał]. Opracowanie Jerzy Samp, Jerzy Treder, Eugeniusz Gołąbek. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Drzeżdżon, Jan 1973. *Piętno Smętka. Z problemów kaszubskiej literatury regionalnej lat 1920–1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- 1986. *Współczesna literatura kaszubska 1945–1980*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Fopke, Tomasz 2016. *Mòrtualia* [Mortualia]. Bolszewo: Biblioteka Gimy Wejherowo.
- Gulgowski, Izidor 1911. *Von einem unbekanntem Volke. Ein Beitrag zur Volks- und Landeskunde der Kaschubei*. Berlin: Deutsche Landbuchhandlung.
- 1924. *Kaszubi*. Kraków–Dębni: Księgarnia Geograficzna „Orbis”.
- Kalinowski, Daniel 2009. „Mały katechizm Marcina Lutra i Michała Pontanusa dla Kaszubów. Wokół słowa, obrazu i drzeworytów”. W: Kuik-Kalinowska, Kalinowski 2009. 49–64.
- 2012. „Kaszuby a badania postkolonialne”. W: Mikołajczak, Rybicka 2012. 115–134.
- 2014a. *Raptularz kaszubski*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- 2014b. „Mity fundacyjne w literaturze kaszubskiej”. W: Kalinowski, Mikołajczak, Kuik-Kalinowska 2014. 156–170.

- 2014c. „Kraszewski i Kaszubi. Dzieje mentalnej kolonizacji”. W: Anna Janicka, Krzysztof Czajkowski, Paweł Kuciński (red.). *Kraszewski i wiek XIX. Studia*. Białystok: Wydawnictwo Prymat. 323–335.
- 2015. „Kaszubskie kompleksy kulturowe (z centrum i prowincją w tle)”. W: Browarny, Rybicka i Lisak-Gębala 2015. 259–273.
- 2017a. „Literatura kaszubsko-pomorska. Termin i twórcy”. W: Janusz Mosakowski, Bartosz Dąbrowski, Radosław Młynarczyk, Artur Nowaczewski (red.). *O Gdańsku literackim 1945–2015. Archeologie miejsca, palimpsesty historii*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria. 13–22.
- 2017b. „Florian Ceynowa – *Terminus a quo* literatury kaszubskojęzycznej”. W: Kalinowski, Kuik-Kalinowska 2017. 54–68.
- 2017c. *Sylwa kaszubskie*. Słupsk–Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- Kalinowski, Daniel, Małgorzata Mikołajczak, Adela Kuik-Kalinowska 2014. *Geografia wyobrażona regionu. Literackie figury przestrzeni*. Kraków: Universitas.
- Kalinowski, Daniel, Adela Kuik-Kalinowska 2017. *Vademecum kaszubskie – Literatura kaszubska. Rekonesans / Kaszëbskò lëteratura. Wëzdrzëñë*. Tłómaczenie na kaszëbsczi jãzëk Dariusz Majkowski. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Instytut Kaszubski.
- Kamińska, Halina 1965. „O języku Krofeya, autora *Duchownych pieśni* Lutra z 1856 roku”. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie, Nauki Humanistyczne* 2: 115–134.
- 1970. „O Michale Pontanusie”. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie, Nauki Humanistyczne* 5/8: 123–131.
- Kowalczyk, Monika 2014. *Historia kaszubszczyzny w zarysie*. Gdynia: Wydawnictwo REGION.
- Koźyczkowska, Adela, Tomasz Rembalski 2018. *Literatura kaszubska. Kaszubi w dziejach Pomorza. Konteksty edukacyjne*. Gdynia: Wydawnictwo REGION.
- Kuik-Kalinowska, Adela 2009. „*Duchowne pieśni* Marcina Lutra w tłumaczeniu Szymona Krofēja. Pomorski przykład kontrafaktury. Szkice o literaturze Kaszub”. W: Kuik-Kalinowska, Kalinowski 2009. 31–44.
- 2011. *Tatczëzna. Literackie przestrzenie Kaszub*. Gdańsk–Słupsk: Instytut Kaszubski, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- 2013. „Literatura kaszubska w perspektywie antropologii kulturowej”. *Slavia Occidentalis. Litteraria* 70/2: 27–37.
- 2015. „Od literatury ludowej do kaszubistyki. Literatura kaszubska w dyskursie historycznoliterackim”. W: Browarny, Rybicka i Lisak-Gębala 2015. 245–259.
- 2017. *Z Kaszub do Austrii. Korespondencja literatów kaszubskich do Ferdinanda Neureitera*. Gdańsk–Słupsk: Instytut Kaszubski, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- Kuik-Kalinowska, Adela, Daniel Kalinowski 2009. *Od Smętka do Stolema. Wokół literatury Kaszub*. Gdańsk–Słupsk: Instytut Kaszubski, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- Labuda, Gerard 2000. *Zapiski kaszubskie, pomorskie i morskie*. Gdańsk: Oficyna Czac.
- Linkner, Tadeusz 2013. *Z literatury Młodokaszubów. Aleksander Majkowski. Studia i szkice*. Kościerzyna: Wydawnictwo Bernardium.
- Majkowski, Aleksander 2010. *Żécé i przigodë Remusa. Zvjercadło kaszubskji [Życie i przygody Remusa. Zwierciadło kaszubskie]*. Opracowanie i przypisy Jerzy Treder, wstęp Józef Borzyszkowski, Adela Kuik-Kalinowska, Jerzy Treder. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Majkowski, Aleksander, Jan Karnowski, Leon Henke 2012. *Poezja młodokaszubów*. Opracowanie, wstęp i przypisy Hanna Makurat, Adela Kuik-Kalinowska, Józef Borzyszkowski. Gdańsk: Instytut Kaszubski.

- Mikołajczak, Małgorzata, Elżbieta Rybicka (red.) 2012. *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*. Kraków: Universitas.
- Nagel, Alojzy 1974. *Uwagi o współczesności literatury kaszubsko-pomorskiej*. W: *III Spotkanie Twórców Literatury Kaszubsko-Pomorskiej. Materiały*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. 54.
- Neureiter, Ferdynand 1982. *Historia literatury kaszubskiej. Próba zarysu*. Przełożyła Maria Boduszynska-Borowikowa. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Obracht-Prondzyński, Cezary 2006. *Zjednoczeni w idei. Pięćdziesiąt lat działalności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (1956–2006)*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- 2007. „W stronę socjologii i antropologii literatury kaszubskiej”. W: Zielonka 2007. 165–184.
- Pisarek, Barbara 2006. „Kaszubski dramat – wciąż przed rozkwitem”. W: *Domôcô bina. Dziewiãc dramów do jigrê* [Domowa scena. Dziewięć sztuk do przedstawienia]. Wybór Jan Lipski, przedmowa Barbara Pisarek. Wejrowò–Gduńsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. 18–19.
- Pniowski, Władysław 1928/1929. „Przegląd literatury kaszubskiej”. *Rocznik Gdański* 2/3: 141–143.
- Popowska-Taborska, Hanna 1996. „Pomorska polszczyzna utrwalona w dziele Szymona Krofeja”. W: Kwiryna Handke (red.). *Polszczyzna regionalna Pomorza 7*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. 7–22.
- 2001. „Szymon Krofej i Michał Pontanus – niełatwa kwestia autorstwa kaszubskich zabytków”. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* XXXVII: 89–97.
- 2002/2003. „*Aliae Cantiones Sacrae* współoprawne z *Małym Katechizmem* Michała Pontanusa”. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* XXXVII/XXXVIII: 51–56.
- 2004. „Dzieje pieśni kaszubskiej o Męce Pańskiej”. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* XXXIX: 77–86.
- Puzdrowski, Edmund 1989. „Gdzie jest martwe centrum? – czyli literatura w Pomeranii”. *Pomerania* 8/9: 17–19.
- Rompski, Jan 2009. *Dramaty kaszubskie*. Opracowanie Adela Kuik-Kalinowska, Daniel Kalinowski, Jerzy Treder. Wejherowo–Gdańsk: Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, Instytut Kaszubski.
- Samp, Jerzy 1984. *Smętek. Studium kreacji literackich*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- 1985. *Poezja rodnej mowy*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- 2000. „Literatura kaszubska”. W: Józef Borzyszkowski, Dietmar Albrecht (red.). *Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów (historia i współczesność) / Kaschubisch – Pommersche Heimat (Geschichte und Gegenwart)*. Gdańsk–Lubeka: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Instytut Kaszubski. 700–757.
- 2007. „Zasadnicze dokonania i postulaty badawcze w literaturoznawstwie kaszubskim”. W: Zielonka 2007. 15–28.
- Sławski, Franciszek 1962/1963. „Nowe wydanie dwóch najdawniejszych zabytków kaszubsko-polskich”. *Rocznik Slawistyczny* XXII: 144–148.
- Szultka, Zygmunt 1988–1989/1990. „Studia nad piśmiennictwem *starokaszubskim*, w szczególności Brüggemana alias Pontanusa albo Mostnika”, cz. I–II. *Slavia Occidentalis* 45–46/47: 61–89; 206–246.
- Szultka, Zygmunt 1991. *Język polski w Kościele ewangelicko-augsburskim na Pomorzu Zachodnim od XVI do XIX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- 2001. *Najstarsze modlitwy Kaszubów*. Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie.
- Treder, Jerzy 2001. „Czynniki aktywizujące rozwój kaszubszczyzny literackiej dziś”. *Acta Cassubiana* III: 149–157.
- 2005. *Historia kaszubszczyzny literackiej. Studia*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Trepczyk, Jan, Aleksander Labuda, Jan Rompski, Stefan Bieszek, Franciszek Grucza, Feliks Marszałkowski 2013. *Poezja zrzeszyńców*. Opracowanie i przypisy Hanna Makurat, wstęp Józef Borzyszkowski, Daniel Kalinowski, Hanna Makurat. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Zawadzka, Danuta, Małgorzata Mikołajczak, Katarzyna Sawicka-Mierzyńska (red.) 2016. *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*. Kraków: Universitas.
- Zielonka, Zbigniew (red.) 2007. *Literatura kaszubska w nauce – edukacji – życiu publicznym*. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Żakiewicz, Zbigniew 1974. *Uwagi o współczesności literatury kaszubsko-pomorskiej*. W: *III Spotkanie Twórców Literatury Kaszubsko-Pomorskiej. Materiały*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. 52–54.